

Andrzej Dąbrowski, Magdalena Hoły-Łuczaj, Andrew Schumann, Konrad Szocik, Jan Woleński, *Leksykon logików polskich 1900–1939*, Copernicus Center Press, Kraków 2022, ss. 386.

Logika była w XX w. jedną ze sztandarowych dyscyplin naukowych rozwijanych w Polsce. Stało się to głównie za sprawą tzw. Warszawskiej Szkoły Logicznej (będącej częścią Lwowsko-Warszawskiej Szkoły Filozoficznej stworzonej przez Kazimierza Twardowskiego). Zyskała ona światowy rozgłos, a jej osiągnięcia są uważane za jedne z najważniejszych w rozwoju tej dyscypliny. Nazwiska jej członków – jak Jan Łukasiewicz, Stanisław Leśniewski, Alfred Tarski czy wiele innych – zna każdy zajmujący się logiką, znaleźć je można w każdej monografii logicznej i niemal w każdym podręczniku logiki. O pozycji, jaką zajmowali polscy logicy świadczy dobitnie na przykład opinia Heinricha Scholza, logika, filozofa i teologa protestanckiego, który w *Abriss der Geschichte der Logik* (Freiburg 1931) napisał, że Warszawa stała się jedną ze światowych stolic logiki¹. Abraham Fraenkel i Yehoshua Bar-Hillel stwierdzili zaś w monografii *Foundations of Set Theory*, że „żaden inny kraj, relatywnie do wielkości jego populacji, prawdopodobnie nie wniósł tak wiele, jak Polska, do logiki matematycznej i podstaw matematyki”².

Przytoczone opinie podkreślające wagę wkładu logików polskich w rozwój logiki światowej wskazują na znaczenie recenzowanej książki. Powstała ona w ramach realizacji projektu badawczego Narodowego Programu Rozwoju Humanistyki Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego. Kierownikiem grantu był prof. Jan Woleński, uczyony o renomie światowej, szeroko w świecie znany ekspert m.in. w zakresie Filozoficznej Szkoły Lwowsko-Warszawskiej i historii logiki³. Wykonawcami byli dr hab. Andrzej Dąbrowski, prof. UP, dr Magdalena Hoły-Łuczaj, dr Andrew Schumann, prof. WSliZ i dr Konrad Szocik. Te właśnie osoby są autorami zamieszczonych w książce haseł.

Książka składa się z obszernego i erudycyjnego *Wstępu* pióra prof. Jana Woleńskiego oraz 140 haseł-biogramów osób związanych z logiką. We *Wstępie*⁴ znajdujemy omówienie historii logiki w Polsce zaczynając od jej początków, których dopatrywać się można już w XIII w. (Piotr z Krakowa, Witelon), aż po Warszawską Szkołę Logiki. Wspomina się tu m.in. o żyjącym na przełomie XVI i XVII w. Marcynie Śmigleckim, profesorze Uniwersytetu Wileńskiego, autorze obszernych dzieł wydanych w Niemczech i Anglii⁵. Mowa też

1 H. Scholz, *Zarys historii logiki*, tłum. M. Kurecka, Warszawa 1965, s. 87.

2 A. Fraenkel, Y. Bar-Hillel, *Foundations of Set Theory*, Amsterdam 1958, s. 200.

3 Wystarczy tu wspomnieć jego fundamentalną monografię *Filozoficzna Szkoła Lwowsko-Warszawska* (Warszawa 1985), która jako pierwsza zwróciła uwagę na znaczenie tej formacji i zapoczątkowała prowadzone w wielu ośrodkach, nie tylko w Polsce, badania nad nią. Doczekała się ona wielu przekładów na języki obce, w szczególności na angielski: *Logic and Philosophy in the Lvov-Warsaw School* (Dordrecht, Boston, London 1989).

4 Wstęp ten może być moim zdaniem traktowany jako samodzielny artykuł o genezie i rozwoju logiki w Polsce w pierwszej połowie XX w.

5 Wspomnieć tu trzeba choćby jego monumentalne (liczące 1632 strony) dzieło *Logica*. Wydawano je w Niemczech (Ingolstadt 1618) i trzykrotnie w Anglii (Oxford 1634, 1638, 1658). Podręcznik ten był używany w Oksfordzie jeszcze w XIX w.!

o pomysłach metodologicznych Jana Śniadeckiego, pracach Kazimierza Narbutta i Anioła Dowgirda (pracujących na przełomie XVIII i XIX w.) oraz o XIX-wiecznych filozofach zajmujących się logiką i piszących podręczniki, jak Józef Kramer, Henryk Struve czy autor prac związanych z podstawami matematyki Józef Maria Hoene-Wroński. Podkreślono też wkład pozytywistów polskich (warszawskich), za sprawą których miało miejsce w drugiej połowie XIX w. wyraźne ożywienie. Wtedy to w szczególności udostępniono – poprzez tłumaczenia na język polski – polskim uczonym (i nie tylko im) kilka ważnych podręczników logiki oraz ważne prace matematyczne. Tutaj istotną rolę odegrał Samuel Dickstein. Wspomina się także o pionierze logiki matematycznej w Polsce, Stanisławie Piątkiewicz, nauczycielu gimnazjalnym we Lwowie i Przemyśle, autorze pierwszej na gruncie polskim pracy poświęconej algebrze logiki.

Mimo wymienionych wyżej uczonych i ich dzieł w istocie Polska nie miała na progu XX w. poważniejszej tradycji logicznej. Tym więc ciekawsze staje się pytanie, jak doszło do tej „eksplozji” prac i wyników logicznych, która miała miejsce w pierwszej połowie XX w. i która leżała u podstaw przytoczonych wyżej opinii Scholza i Fraenkla z Bar-Hillelem. We *Wstępie* Woleński wyjaśnia ten fenomen podkreślając rolę, jaką odegrał tu Kazimierz Twardowski, twórca Szkoły Lwowsko-Warszawskiej, który sam nie był wprawdzie logikiem, ale doceniał jej rolę i znaczenie, w szczególności jej znaczenie w badaniach filozoficznych i który uważał ją za jedną z nauk filozoficznych. Woleński podkreśla też związki Szkoły Lwowsko-Warszawskiej z Polską Szkołą Matematyczną oraz jej międzynarodową renomę. Związki te były najwyraźniej widoczne w ośrodku warszawskim, ale także we Lwowie (matematycy lwowscy, w szczególności Hugo Steinhaus i Stefan Banach, nie mieli nic przeciwko powstaniu katedry logiki – objął ją Leon Chwistek) i innych ośrodkach akademickich Polski. W okresie międzywojennym działało w Polsce pięć katedr logiki: dwie w Warszawie oraz po jednej w Poznaniu, Krakowie i Lwowie. To świadczy o prestiżu logiki w Polsce. Wyrazem tego prestiżu był w szczególności wysoki poziom jej nauczania – a nauczano jej na wysokim poziomie już w szkołach średnich w ramach propedeutyki filozofii.

Pozostała część *Wstępu* przynosi omówienie zasad i kryteriów doboru haseł. Otóż zdecydowano się uwzględnić logików polskich działających w pierwszej połowie XX w., dokładniej aktywnych po 1900 r. (także tych, którzy debiutowali jeszcze w wieku XIX) oraz tworzących po 1945 r., ale zaczynających swą karierę naukową przed tym rokiem. Pominęto osoby, które rozpoczęły swą działalność naukową po 1945 r. Logikę (i logików) rozumiano przy tym szeroko, *sensu largo*. W związku z tym uwzględniono nie tylko logików w sensie ścisłym, lecz także filozofów i matematyków, dla których wprawdzie logika nie była główną dziedziną aktywności naukowej, ale którzy mają na swoim koncie jakieś publikacje związane z logiką w sensie szerszym czy którzy też zajmowali się popularyzacją lub nauczaniem logiki. Mamy także uczonych, którzy pracowali w innych dziedzinach nauki, ale których twórczość miała związek z logiką. Mimo że autorzy koncentrują się na latach 1900–1939, to uwzględniono także dorobek poszczególnych uczonych z lat po 1945 r.

Poszczególne zamieszczone w recenzowanym *Leksykonie* hasła są oczywiście różnej długości. Ta zależy od znaczenia i dorobku danego autora-bohatera hasła. W przypadku osób (nawet bardzo wybitnych), dla których logika nie była główną specjalnością, hasła nie podają ich pełnych biografii czy pełnego opisu ich osiągnięć naukowych, koncentrując się na ich wkładzie w rozwój logiki właśnie. Każde hasło zawiera podstawowe dane

biograficzne, w tym także dotyczące studiów i kariery akademickiej. Starano się podać jak najdokładniejsze dane tego typu – aczkolwiek nie zawsze udało się ustalićienne daty urodzin i śmierci czy czas i miejsce studiów. Dalej mamy omówienie twórczości danego autora i ukazanie jego roli w światowej i polskiej logice. W niektórych przypadkach podaje się nie tylko omówienie wyników, lecz dodaje się także pewne dane o wynikach technicznych. Te informacje mają oczywiście charakter jedynie ilustracyjny – *Leksykon* nie ma pełnić roli podręcznika logiki (co wyraźnie zaznaczono we *Wstępie*). Hasło zamykają informacje bibliograficzne. Podaje się tu przede wszystkim zbiory prac i książki danego autora, rzadziej zaś artykuły. W przypadku istnienia przekładów prac podaje się zarówno dane dotyczące tekstu oryginalnego, jak i przekładów. Podaje się także literaturę wtórną dotyczącą twórczości poszczególnych osób, przy czym wymienia się zwłaszcza książki, artykuły zaś jedynie selektywnie. W hasłach uwzględniono też kontekst filozoficzny i naukowy prac logicznych danego uczonego, jego stosunek do roli logiki w edukacji, kulturze itd. Koncentrując się na dokonaniach naukowych bohaterów haseł pominięto (i słusznie) informacje osobiste, w tym dotyczące życia rodzinnego czy poglądów politycznych. Przy tym zaznaczono pochodzenie żydowskie (tylko w przypadkach poświadczonych) – miało to bowiem znaczenie dla przebiegu kariery naukowej i dla losów danej osoby. Nie omieszkało też zamieścić w różnych miejscach ciekawostek biograficznych, co oczywiście uatrakcyjnia lekturę i poszerza informacje przynieszone przez *Leksykon*.

Poszczególne hasła sygnowane są inicjałami autorów, które to inicjały zostały objaśnione we *Wstępie*. Są one napisane w sposób kompetentny i wyczerpujący. Starano się zachować jednolity format haseł, aczkolwiek daje o sobie znać indywidualny styl autorów – znajduje to wyraz na przykład w objętości poszczególnych części hasła (szersze czy krótsze omówienie życiorysu czy twórczości pozalogicznej).

Książka została wydana bardzo starannie przez zasłużoną oficynę Copernicus Center Press. Układ graficzny haseł, graficzne wyodrębnienie poszczególnych części danego hasła (patrz wyżej) przez zmianę kroju i wielkości czcionki ułatwia lekturę. Ułatwia ją też zastosowany system odsyłaczy do innych haseł. Wydawnictwu należą się wyrazy uznania.

Leksykon jest ze wszech miar pozycją ważną i zasługującą na uwagę. Dotyczy ważnej dziedziny, w której polscy uczeni mają niezaprzeczalne zasługi, do której wnieśli (w okresie, którego dotyczy książka) ogromny wkład. Z jednej strony, jak napisano we *Wstępie*: „logika stanowi jedną z najwspanialszych kart w historii nauki polskiej” (s. 8), z drugiej zaś – na przykład wedle przywołanej wyżej opinii Scholza – Warszawa była w okresie międzywojennym jedną ze światowych stolic logiki. Dobrze więc, że otrzymujemy takie kompendium uczonych związanych z tą dziedziną. Dzięki uwzględnieniu szerokiego spektrum uczonych-bohaterów haseł recenzowany *Leksykon* przybliży nie tylko osoby powszechnie znane, lecz ratuje od zapomnienia wielu naukowców, którzy mając wprawdzie mniejsze zasługi wnieśli jednak wkład w samą (szeroko rozumianą) logikę i w kulturę logiczną. Książka uzupełnia polskie piśmiennictwo dotyczące historii logiki czy Szkoły Lwowsko-Warszawskiej, w tym Warszawskiej Szkoły Logicznej. Będzie też z pewnością pomocna w badaniach nad historią logiki w Polsce.

Leksykon znajdzie z pewnością wielu czytelników, nie tylko wśród zawodowych logików, lecz także wśród filozofów i matematyków oraz szeroko rozumianego grona osób zainteresowanych historią nauki polskiej. Dzięki temu, że w poszczególnych hasłach choć starano się przy omawianiu wyników naukowych w miarę dokładnie je opisać, wszak uni-

kano zbyt technicznych wyjaśnień, *Leksykon* jest bardziej dostępny (autorzy zakładają od czytelnika przygotowanie na poziomie elementarnego kursu uniwersyteckiego).

I na koniec jeszcze jedna uwaga. Otóż biorąc pod uwagę znaczenie prac logików polskich, zwłaszcza logików działających w okresie międzywojennym (choć nie tylko), wydaje się rzeczą ze wszech miar wskazaną wydanie *Leksykonu* w przekładzie angielskim. Gorąco autorów do tego namawiam.

Roman Murawski

Wydział Matematyki i Informatyki UAM

ORCID 0000-0002-2392-4869

Licencja/License CC BY-NC-ND 4.0

(creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/)

DOI 10.4467/0023589XKHNT.23.010.17413

Izabela Moszczeńska, *Wspomnienia i listy*, wstęp i oprac. Adam Fijałkowski, Magdalena Rzepka, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2022, ss. 550.

Wspomnienia i listy Izabeli Moszczeńskiej (po mężu Rzepeckiej, 1864–1941) długo czekały na publikację. Były wprawdzie opracowane przez jej córkę, Hannę Pohoską, już około 1950 r., ale nigdy w całości nie zostały wydane. Związani z przedwojennym establishmentem politycznym Moszczeńska, Pohoska i jej brat, Jan Rzepecki, byli źle widziani przez władze komunistyczne, a Pohoska pomimo zajmowania stanowiska docenta Uniwersytetu Warszawskiego w latach 1946–1953 (zmarła w tymże roku) nie miała szans na publikowanie. Próbowano jeszcze zainteresować wydaniem Polską Akademię Umiejętności, która przez jakiś czas po wojnie zachowywała pewną niezależność wobec cenzury, ale właśnie w tym okresie nastąpił proces likwidacji tej instytucji i przejęcia jej majątku przez powstającą Polską Akademię Nauk.

Rzepecki w 1955 r., już po swoim wyjściu z więzienia i po śmierci siostry, przekazał jej spuściznę do Gabinetu Rękopisów Biblioteki Uniwersytetu Warszawskiego, a przy okazji, niejako „pod stołem” i bez wpisywania do inwentarza, także teczkę zawierającą opracowane przez Pohoską wspomnienia i listy Moszczeńskiej. Tam pozostają do dnia dzisiejszego.

Podstawę źródłową edycji stanowią dzienniki i pamiętniki pisane przez Moszczeńską, wspomnienia spisane przez nią lub dyktowane po latach oraz jej korespondencja, prowadzona przede wszystkim z członkami rodziny. Pohoska i Rzepecki dodali do tego archiwalia rodzinne oraz fragmenty jej twórczości literackiej. W ten sposób powstało duże (826 stron) swego rodzaju kompendium obejmujące całe życie Moszczeńskiej.

Krytyczna edycja *Wspomnień i listów* może zainteresować zarówno historyków oświaty, jak i historyków dziejów społecznych i politycznych. Moszczeńska była bowiem głębo-